

ÉVEZREDEK ÜZENETE A LÁP VILÁGÁBÓL

(Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992)



A Kis-Balaton elárasztás előtt, Balatonmagyaród térségében 1983.

Fotó: Frankovics Tibor

ÉVEZREDEK ÜZENETE A LÁP VILÁGÁBÓL

(Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992)

A kötet szerzői:

Bondár Mária
Bánffy Eszter
Harkai Máté
Honti Szilvia
Horváth László
Költő László
M. Virág Zsuzsanna
Müller Róbert
Németh Péter Gergely
Szentpéteri József
Szőke Béla Miklós
Vándor László

KAPOSVÁR – ZALAEGERSZEG 1996.

Szerkesztette:

Költő László
Vándor László

Technikai szerkesztő:

Frankovics Tibor

A KÖNYV A NYUGAT-DUNÁNTÚLI VÍZÜGYI IGAZGATÓSÁG ANYAGI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

HU-ISBN 963 7205 06 3

Felelős kiadó: Király István Szabolcs, Vándor László

A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága közös kiadványa.

Készült: 1500 példányban

Nyomdai előkészítés: GEM Studio Kft., Zalaegerszeg

Tartalomjegyzék:

Előszó (Költő László – Vándor László).....	5
A Kis-Balaton-rekonstrukció és környezeti hatásai (Harkai Máté).....	7
I. fejezet: A kultúra hajnala (Bánffy Eszter – Bondár Mária – M. Virág Zsuzsanna)	
Újkőkor és korai rézkor (M. Virág Zsuzsanna)	16
Kora rézkori körárok Balatonmagyaród-Hídvégpusztáról (Bánffy Eszter).....	21
Középső rézkor (M. Virág Zsuzsanna)	22
Javarézkori kultikus gödör Balatonmagyaród-Homoki dűlőből (Bánffy Eszter).....	25
Késő rézkor (Bondár Mária)	34
II. fejezet: Hellasz északi szomszédai (Bondár Mária – Honti Szilvia – Horváth László)	
Korai és középső bronzkor	
Somogyvár-Vinkovci kultúra (Bondár Mária).....	44
Kisapostagi kultúra (Honti Szilvia)	47
Mészbetétes edények népe kultúrája (Honti Szilvia).....	49
Késő bronzkor (Horváth László)	57
Késő bronzkori temetkezési szokások (Honti Szilvia)	66
Korai vaskor (Horváth László)	71
III. fejezet: A római imperium határvidékén (Horváth László – Müller Róbert –	
Németh Péter Gergely)	
Késő vaskor (Horváth László)	78
Kelta telepek a Kis-Balaton somogyi oldalán (Németh Péter Gergely)	79
Római kor (Müller Róbert)	85
Hunok, germánok (Müller Róbert)	93
Keszthely-kultúra (Müller Róbert)	98
IV. fejezet: Kelet és Nyugat határán (Költő László – Müller Róbert – Szentpéteri József –	
Szőke Béla Miklós)	
Avar kor (Szőke Béla Miklós)	104
Az avar kor vége (Szőke Béla Miklós)	108
A Vörs-Papkert „B” lelőhely 8-9. századi temetője (Költő László – Szentpéteri József)	115
Karoling-kor (Szőke Béla Miklós)	123
Zalasabbar-Borjúállás sziget (Müller Róbert)	135
V. fejezet: A királyi hadiút mentén (Vándor László)	
Honfoglalás- és Árpád-kor (Vándor László)	144
Középkor (Vándor László)	150
Törökkor (Vándor László)	154
Lelőhelyjegyzék	163

Előszó helyett...

Ez a könyv annak a nagyszabású régészeti munkának a rövid, a művelt nagyközönség számára szóló összefoglalása, ami a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága eddigi legnagyobb vállalkozása, s amely eredményei alapján a magyar régészetnek is kiemelkedő teljesítménye. Nevezetesen az Alsó-Zala-völgy és a Kis-Balaton területén kialakítandó védőrendszer miatt a víz alá kerülés, és a földmunkák miatt a megsemmisülés veszélyének kitétt régészeti lelőhelyek megmentése.

A nagy feladat megoldására első ütemének a megvalósítására 1979-ben kapta a megbízást a Nyugat-Dunántúli Vízügyi Igazgatóságtól a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. 1979-ben és 1980-ban Horváth László, Müller Róbert és Vándor László régészek, továbbá Molnár László és Tábori László technikai munkatársak végezték el a teljes elárasztásra kerülő terület régészeti terepbejárását. E terepbejárások alapján kezdődtek meg azok a feltárások, amelyek az I. tározó területén, az Alsó-Zala-völgyben 1980-tól 1985-ig, a második tározó területén pedig 1983-tól a mai napig folytatódnak.

Az első ütem területén a jelzett időszak alatt 18 nagyobb és több kisebb ásatásra került sor. A feltárásokat – a munka leletmentő jellegéből adódóan – elsősorban a szigeteken és a parti sávokon végeztük. E munkákban a zalai régészek mellett még a MTA Régészeti Intézete munkatársai, a Magyar Nemzeti Múzeum is részt vett, és a somogyi kollégák is segítettek.

Az elvégzett munka tudományos jelentőségét jelzi, hogy egy földrajzilag is jól körülhatárolható táji egység, a kb. 25 km²-es területet magába foglaló I. tározó térségéről a neolitikumtól a késő középkorig terjedő időszakig teljes településtörténeti képet tudunk rajzolni. Ekkora területről ilyen átfogó, időben és térben is széles horizontú képet eddig még nem alkothattott a magyar régészet. Ráadásul e térséget szinte átmetszi egy ősidőktől fontos nemzetközi kereskedelmi út, s két olyan jelentős, hajdan az egész táj központjaként funkcionáló település maradványai találhatók itt, mint Fenékpusztá és Zalavár, melyeknek vonzáskörzetét, a táj sorsát alakító szerepét is

módunkban állt tanulmányozni.

A II. tározó építésének kezdetétől a feltárási munkák súlypontja a somogyi oldalra tevődött át, és az ásatások dandárját a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága vette át. A lelőhelyek felderítésére a Honti Szilvia, Költő László és Magyar Kálmán által végzett kiegészítő terepbejárásokon kívül, a vizuális módszerekkel fel nem mérhető területeken már geomágneses módszereket is igénybe vettünk. A mintegy 51 km²-nyi tározó területén több mint 50 lelőhely található. Közülük a Somogy megyei oldalon is több jelentős lelőhelyet sikerült – többet a teljesség igényével is – feltárni, átkutatni (11 nagyobb és több kisebb ásatást végeztünk). A legtöbb új eredményt hozó ásatásra Vörs és Főnyed határában került sor. Az I. tározó területén végzett feltárások eredményeihez hasonlóan itt is átfogó képet kaphattunk ennek a tájnak a legősibb időktől a későközépkorig terjedő, a Zala túlsópartjától kissé eltérő településszerkezetéről. Közöttük is leginkább a bronzkori népességekről, a kelták telepeiről és a honfoglalást közvetlenül megelőző és követő időszakról (9-10. századról) alkotott ismereteink gyarapodtak jelentősen.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a Kis-Balaton tározó területének régészeti kutatásával összefüggésben – a hazai régészeti gyakorlatban eddig példánélkül állóan – egyetlen zárt tájegységnek egyidejűleg csaknem 200 lelőhelye került újonnan, illetve újra a tudományos feldolgozás látóterébe, miáltal az Alsó-Zala-völgy és az egykori Kis-Balaton térségének teljes komplexitású kronológiai településtörténeti feldolgozását el tudjuk végezni.

Ezúttal szeretnénk köszönetet mondani a nehéz körülmények között végzett munka minden résztvevőjének és nem utolsósorban a Nyugat-Dunántúli Vízügyi Igazgatóságnak, ezen belül is kiemelten Lotz Gyulának (†) és Harkai Máténak, valamint Jaczkovics Lászlónak, akik amellet, hogy a munka pénzügyi támogatói voltak, mindenben segítették a feltárásokat, még inkább lehetővé tette annak eredményes befejezését.

Költő László
szerkesztő

Vándor László
szerkesztő

A munkában résztvevő régészek:

Bánffy Eszter	MTA Régészeti Intézete, Budapest
Bondár Mária	MTA Régészeti Intézete, Budapest
Cs.Sós Ágnes(†)	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Csüllög Gábor	ELTE, Budapest
Fekete Ildikó	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
Honti Szilvia	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
Horváth László	Thúry György Múzeum, Nagykanizsa
Kató Sára	Thúry György Múzeum, Nagykanizsa
Költő László	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
Magyar Kálmán	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
Marx Mária	Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg
Mógáné Aradi Csilla	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
Müller Róbert	Balatoni Múzeum, Keszthely
M.Virágh Zsuzsanna	Balatoni Múzeum, Keszthely
Németh Péter Gergely	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
Ottományi Katalin	ELTE, Budapest
Szentpéteri József	MTA Régészeti Intézete, Budapest
Szőke Béla Miklós	MTA Régészeti Intézete, Budapest
Vándor László	Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg

A Vörs-Papkert „B” lelőhely VIII-XI. századi temetője

(Költő László – Szentpéteri József)

Vörstől nyugatra, a Papkert nevű határreszen 1983-ban kezdődtek a kutatások a Kis-Balaton program keretében. Itt két, egymástól 800 m-re levő dombon találtuk meg azt a települést és a hozzátartozó temetőt, melyek feltárása és komplex feldolgozása segítséget adhat a dunántúli késő avar kori népesség IX-X. századi továbbélésének vizsgálatához.

A vizsgált terület déli részén levő Papkert „B”-lelőhelyen az első szondázások óta több mint 12.000 m²-nyi területet tártunk fel. Ez a kiemelkedés kisebb-nagyobb megszakításokkal a középső rézkor óta lakott, vagy temetkezési céllal használt hely volt. A kora középkori leletanyag szerint a késő avar korban, a VIII. század legvégén, a VIII-IX. század fordulóján kezdtek el ide temetkezni. A régészeti leletek tanúsága szerint ettől az időtől kezdve legalább két-két és fél évszázadon át folyamatosan temetőnek használhatták a dombhátat. A sírok fölé később Árpád-kori falu települt, amelynek legkorábbi periódusa – az 1172-1196 között uralkodó III. Béla király szörványként talált pénzei alapján – a XII. század végére keltezhető.

Tíz ásatási szezonban eddig 716 (csontvázas) sírt tártunk fel (ezek közül kb. 10-15 tartozik a kora bronzkori kisapostagi kultúrához). A temető átlagos szélessége 85 m, míg középtájon az É-D-i irányú kiterjedése kb. 100-110 m. A sírok általában Ny-K-i tájolásúak, de előfordulnak ezzel ellentétes irányításúak is. Ritkán találtunk kettős temetkezést, ezek között utántemetkezésre is volt példa.

A temető szerkezete azt mutatja, hogy a különböző szociális helyzetű csoportok sírjai bizonyos mértékben elkülönültek egymástól. A sírmező nyugati részén temették el azokat a bronzveretes övvel felővezett, illetve a lándzsás, kardos, baltás férfiakat, akik számára a túlvilági élethez nem járt loáldozat. A leggazdagabb, aranyozott bronzveretes övvel, aranyozott bronz- és vasveretes kantáros lóval, fegyverrel (íjjal, nyíllal, harcibaltával) eltemetett személyek sírjai a temető K-i felén csoportosulnak, szinte szabályos sorokat alkotva. Az avar kori sírok közül 40 lovas temetkezés volt, jól láthatóan legalább hét sírsorban. Az egymáshoz viszonyított távolságukból arra lehet következtetni, hogy egykor pontosan kimérhették a sírok helyét. A nagyméretű hantokat talán sírjelekkel is ellátták, ami megkönnyíthette a felkutatásukat, ugyanis később – két eset kivételével – szisztematikusan kirabolták őket. Ahogyan ez a nagyfokú rablás ellenére is megfigyelhető volt, az elhunytat (legtöbbször jól megvasalt koporsóban) a sírgödör északi oldalára, fejjel nyugat felé helyezték, míg a lovat vele ellentétes irányítással fektették mellé. Némely esetben a sírgödör méretéből arra lehet következtetni, hogy a koporsó fölé

került a loáldozat. Két sírban csak a ló koponyáját találtuk meg (305. és 365.sír): ez talán (bár ez esetben is erősen bolygatott temetkezésekről van szó) részleges lótemetkezésre utalhat. Az egyik lókoponyán levő nyomok – az orrcsont sérülései – a nyúzott állatnak póznára való kiakasztásakor keletkezettek, a hiányzó metszőfogak is ekkor hullhattak ki (315.sír). Egy másik, lócsontok nélküli nagyméretű sírgödör (376.sír) keleti végében megfigyelhető ferde lyuk is talán pózna beásásának emléke lehet. Érdekesség, hogy e mélyedés alján sarló- és kerámiatöredékek voltak.

A temető keleti felén található gazdag lovas sírok szinte kivétel nélkül ki voltak rabolva, míg a nyugati részen levő, loáldozat nélküli sírok között elvétve találtunk ilyen céllal bolygatottat. A vagyoni különbség a szerényebb mellékletekben is megmutatkozott a temető két része között. Egyaránt találunk agyagedényeket a közösség gazdagabb és szegényebb részénél, de a gazdagabbak mellé több esetben hármat, közöttük a kétségkívül drágább, ún. sárga kerámiát is helyeztek: kiöntőcsöves kancsót (314.sír), füles bögrét, sőt egy kuriózumnak számító sárga kulacs töredéke (449.sír) és egy festett füles bögre (511.sír) (kötet hátlap, bal felső kép) is előkerült. Jó példa az ugyanebben a környezetben talált 348. sír, amelyben a fiatal nő mellé három különböző edényben tettek túlvilági útvalót, ital- és ételmellékletet.

A temető belső időrendjének meghatározásánál a régészetben általánosan alkalmazott stratigráfiai módszert nem tudtuk eddig megfelelően kiaknázni. A feltárt sírok nagy számához képest ugyanis kevés a szuperpozíció, s ahol mégis van egymásra temetkezés, ott a korhatározó leletanyag hiánya akadályozza a tárgyi hagyaték relatív időrendjének megállapítását. Más esetben pedig bizonyosan tudatos utántemetésről lehet szó.

Lehetne támaszkodni a bolygatott sírok kirablási időpontjára is, ha ezek idejét pontosan meg tudnánk állapítani. Annyi bizonyos, hogy a kirabolt sírok főként a gazdagabb temetkezések között vannak. A rablás után – a beiszapolódásukból következően – a hatalmas (néhánykor 10-15 m³-es) gödrök nyitva maradhattak. A közösség legrangosabb személyeinek kifosztását feltehetően nem akkor követték el, amikor még folyamatosan temetkeztek erre a helyre. Nem valószínű az sem, hogy a meggyalázott temetőben, a nyitott sírgödrök között földelték volna el halottaikat. Azt, hogy a sírgödrök a rablás után még hosszabb ideig betemetetlenül állhattak, a feltárás közben megfigyelhető rétegződésen kívül szemléletesen bizonyítja, hogy ezekben a mély gödrökben behullott, onnan kimászni nem tudó, s így elpusztult teknősbékák páncéljait találtuk.

Az mindenesetre valószínű, hogy amikor a III. Béla

korabeli falu erre a helyre telepszik, már régen használaton kívül kellett lennie a temetőnek. Hogy ekkor találták-e meg a legrangosabb sírokat, vagy még később, azt elég nehéz megítélni. A temetkezések említett szabályszerű elhelyezkedése (kb. 5-5 méterre vannak egymástól a sírok) komoly támpontot jelenthetett a rablóknak. Megfigyeltünk olyan jelenséget is, amely egykori „kutatóárok” nyomaként értelmezhető. A rablógödörök nagyobb méretűek, mint az eredeti sírok, ez is a későbbi, nem egykorú rablásra mutat. Némi támpontot jelent a rablások idejének közelebbi meghatározásához, hogy a leggazdagabbnak tartható személy kirabolt sírjának alján, a visszatöltött földben középkori téglatöredékeket találtunk (371. sír).

Az eddigi feltárások hagyományos régészeti összehasonlító vizsgálata alapján négy főbb csoport különíthető el: 1. késő avar kori, 2. IX. századi, 3. magyar honfoglalás kori, 4. kora Árpád-kori leletanyag.

1. csoport: késő avar kori emlékek

A késő avar kori griffes-indás népesség hagyatékát a temető egész területén megtaláljuk (bár klasszikus „griffes” veret eddig még egy sem került elő, hacsak nem számítjuk ide a 181. sír egyik veretének másodlagosan felszerelt csüngőjét). A férfi sírok jellegzetes leletei az öntött bronz övgarnitúrák, melyeket stílusjegyeik és összetételük alapján legkorábban a VIII. sz. végétől keltezhetünk. Területileg elkülönülnek a lóval és ló nélkül eltemetett díszövesek sírjai. A lovasok a keleti részen tömböt alkotnak. A 40 lovassírból csupán kettő volt bolygatatlan. A bolygatásokkal magyarázható valószínűleg, hogy három esetben maradt csak ránk a lószerszámmhoz tartozó széles talpalójú kengyel (a 392. sírban csupán töredékesen, a 468. és 495. sírban épségben). Egyesek oldalpálcás zabla két felnőtténél volt (468, 495. sír). Egy gyermek mellé fiatal csikót temettek (482. sír), a csikózablás kantárt csak a ló fejére dobták a temetéskor. A lócsontokon több esetben megtalált bronzpatina, illetve vasrozsa nyomok azt mutatták, hogy másutt is lehetett zabla, csak a sírrabláskor kikerülhetett a gödörből. A lovasok számához képest kevés, tíz sírban volt csontmerevítő reflexíj, egyetlen harcosnál (314. sír) szakállas balta és két nyílhegy tartozott még a fegyverzethez.

A kárpát-medencei talajviszonyok között eddig példa nélküli épségben őrződött meg a temető délkeleti szélén, a 711. sírban talált bőr íjtegez, amelyet a temetéskor tulajdonosa jobb lába fölé helyeztek el. A jó állapotban fennmaradt bőrmaradványok nyugalmi íjtegezhöz tarozhattak, amelyben felajzatlan állapotban tartották a reflexíjat. Formája ugyanis pontosan követi az ívelt csontlemezzel merevített, nyugalmi állapotban levő íjkar vonalát. E ritka lelet mellett megtaláltuk egy ugyancsak bőrből készült tarsoly („zacskó”) maradványait is. Sem a

tegezben, sem a tarsolyban nem volt más lelet, mindkettőt üresen temethették el. A tegez alatt került elő egy vaskés, a túlvilági útravaló egy részét agyagedényben tették az elhunyt lábához, ezen kívül tojással és marhahússal látták el. (A tojásmelléklet adása a korszak legkésőbbi temetkezéseire jellemző.)

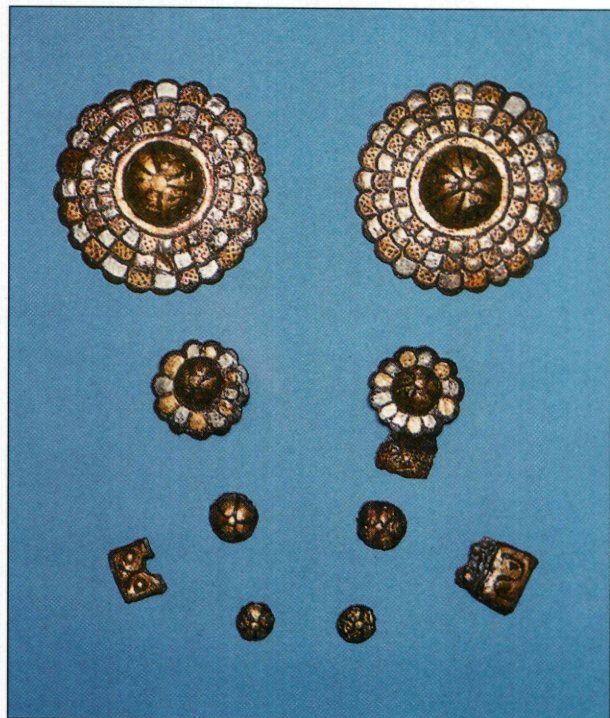
A 371. sír lófej alakú aranyozott bronz kantárvereteinek, valamint a vésett díszítésű aranyozott szíjvégeknek és övvereteknek a késő avar kaganátus peremterületeiről ismerjük legjobb és legtöbb párhuzamát. Ebből a sírból származik egy aranyozott övbűjtató, a mai óraszíjakhoz hasonló, ún. asztragalosz-szerkezettel (52.kép).



52. kép: Leletek a 371. sírból

A késő avar korszak legutolsó szakaszához köthetők az eddig előkerült kantárrózsák. Két esetben bronzból öntöttek (356, 379. sír), három lószerszámnál pedig vasból készültek a nagyméretű, aranyozott-ezüstözött bronzbetéttel díszített falerák (307, 347, 352. sír) (54.kép)

A 307. és a 352. sír egymás közelében, két külön sorban helyezkedik el. Az ide temetett férfiak övét dúsan aranyozott miniatűr veretek és szíjvégek díszítették. A 352. sírban aranyozott, áttört karéjos mintájú sügyelőveret is találtunk. Eddig unikális leletek a 378. sír valószínűleg szintén lószerszámmal tartozó lófej- és gömbdíszes szíjvégei, illetve ugró nyulat ábrázoló öntött bronz kantárverete (54.kép).



53. kép: Aranyozott-ezüstözött bronzbetéttel díszített falerák



54. kép: 378. sír leletei

A lovas sírok legnyugatibb vonalából származik egy áttört, fonott mintás csat és egy szőlőfürtös nagyszíjvég (495. sír). A 468. (bolygatatlan) lovas sírban szintén az avar kor legkésőbbi szakaszára jellemző, pikkelydíszes és stilizált állatfejet utánozó szíjvégeket, valamint vésettponcolt övvereteket találtunk. Az edénymellékletek jól mutatják a kerámiával történő keltezés nehézségeit. A jellegzetes, késő avar kori sárga füles bögre mellé a korai Árpád-korra (is) jellemző formájú és díszítésű edényt helyeztek.

A nagyszentmiklósi kincs stílusával rokoníthatók a 347. lovas sír bronzlemezről domborított, oroszlánt ábrázoló kerek veretei. Szív alakú veretének indacsokrai pedig már a magyar honfoglaláskor mintakincsé felé vezetnek. Ugyanennek a leletegyüttesnek része egy klasszikus késő avar kori laposindás szíjvég, mely azonban nem a szokásosan vastag, kétlapú forma, hanem egy igen vékony kéregöntvény, csaknem lemez! Ehhez a felszereléshez tausírozott vas szíjvégek és aranyozott háttérben indadíszítést mutató egyéb, vasból készült veretek is tartoznak. A 352. sír tausírozott négyyszögletes vas szíjvégeinek egy körből átlósan kiinduló négy palmettája szintén a honfoglalás kori ornamentika jó párhuzama.

A késő avar korszak jól ismert női ékszerei a szőlőfürtcsüngős és az ovális karikájú fülbevalók, egy üveggyöngy díszes arany fülbevaló (267. sír) valamint egy állatalakos (351. sír) és egy üvegbetétes (485. sír) bronz mellboglár. Figyelemre méltó, hogy a nagyméretű dinyenyemag alakú gyöngyök az arany- és ezüsfóliás többtagú rúdgyöngyökkel egyazon nyakláncra fűzve jelennek meg. Jellegzetes női használati eszközök az esztergált csont tűtartók.

2. csoport: IX. századi tárgyi hagyatékek

A tipológiai IX. századi, az ún. Karoling-perem-kultúrához tartozó leletanyaggal rendelkező sírok többsége a temető nyugati részén került elő. Régészeti módszerekkel igen nehéz elválasztani ezeket a leletegyütteseket a késő avar kori mellékletekkel temetkező lakosság szegényebb rétegének leleteitől.

A férfi síroknak erre a korszakra jellemző leletei elsősorban fegyverek (55.kép) és használati tárgyak: lánczsák, balták, borotvák és csiholók. Az egyik legjelentősebb lelet a 655. sírban talált frank sarkantyúpár.



55. kép: Lándzsák és harci balták

A női és kislány sírokban a Dalmáciára és a Morva-medencére jellemző ékszerek fordulnak elő: az ún. millefiori- és többtagú rúdgyöngyök, csillagesüngős és huzalból sodrott fülbevalók, poncdíszes lemezgyűrűk, bronz- és vasfüles üveggombok. A 140. sírban talált ólom orsógomb mellé még egyéb ritka lelet is társult: az elhunyt lábához egy szokatlan formájú, valószínűleg övre, vagy ló nyergére is akasztható, vasabroncsokkal megerősített sajtárt helyeztek. Ugyancsak ebbe a korszakba sorolhatók a polírozott palackok (pl. 210. és 271. sír), valamint egy hullámvonalas díszítésű edénytípus.

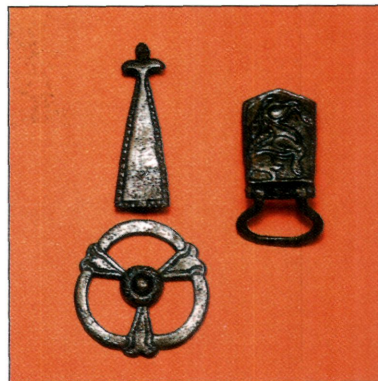
3. csoport: magyar honfoglaláskor (X. század első felének) leletei

Az 1993-ig feltárt 716 sír közül leletanyaga és a természet tudományos vizsgálatok alapján 35 sírt keltezhetünk a X. századra. Ezek a sírok laza elrendezésben a temető egész területén megtalálhatók, nem alkotnak összefüggő, önálló tömböt. A temetkezésekre általános jellemzőként a leletanyag meghatározásán kívül csak az átlagostól sekélyebb mélységet állapíthatjuk meg. A tájolások között nem sikerült szorosabb összefüggést találni, mint ahogy a temető egészében sem látható a különböző régészeti horizontokhoz rendelhető bármilyen rendszeresség. (Az irányítás a NY-K-i irány körül általában nem túl nagy eltéréssel ingadozik, s előfordul néhány ellentétes tájolás is.) Feltétlenül megemlítendő, hogy az ide települő magyar honfoglalás kori népesség figyelembe vette a késő avar kori temetkezési rendet. A sírsorok szabadon maradt részeit úgy vették használatba, hogy jelképes lovas temetkezéseik az avar lovas sírok közvetlen környezetében kerültek elő.

A X. századi temetkezések között négy esetben előforduló szuperpozíció (a 310., 404., 231. és 135. sírok vágnak korábbi sírokat) régészetileg értékelhetetlen, mivel az alattuk található sírok nem tartalmaztak korhatározó leletanyagot. A természet tudományos vizsgálatok az egymás fölött lévő temetkezéseket nem választják el korban lényegesen egymástól (az alsó sírok csupán 1-2 generációval korábbiak határozhatók meg).

A férfiak sírjainak legjelentősebb képviselői négy íjász sírja. Közülük kettő jelképes lovas temetkezés. A 310. és az 500. sírban honfoglalóink lószerszámaira jellemző körte alakú és ún. gombos nyakú kengyelek, valamint rombusz alakú nyílcsúcsok voltak. Az 500. és az 510. sírban az egykori reflexíj merevítő csontlemezeit találtuk meg. Az 561. sírba temetett férfi mellé helyezték tegezét 6 nyíllal. A tegezöv hármastagolású szíjelosztó karikái, csatja és övveretei ónozott bronzból készültek. A nyíltegezhez tartozó vereteknek, amelyek a tegez felfüggesztését és (valószínűleg) zárását tették lehetővé, hiteles hazai megfigyelésére az elsők között nyílt lehetőségük. A csaton ábrázolt tulipánfejű, sörényes griffnek a

benepusztai leletben található a legközelebbi párhuzama. Ez a megfigyelés megengedi azt a feltételezést, hogy az eltemetett férfiban a Dunántúlt megszálló honfoglalók első generációjának egyik képviselőjét sejtessük (56.kép).



56. kép: Leletek az 561. sírból

A közösség rangos női tagjainak viseletére jellemző leletegyüttes került napvilágra a 690. sírban: szaltovói típusú, öntött csüngőjű ezüst és bronz fülbevaló, a felsőruházatot és az ingnyakat díszítő aranyozott ezüst pitykék és préselt rozetta, ezüst lemezkarperec. A magyar honfoglaláskor női ékszereihez tartoznak továbbá a 395. és a 406. sír ezüst és bronz pántkarperecei, aranyozott ezüst ingnyakdíszei, valamint a 474. és 570. sír sodrott kar- és nyakperecei.

Az egész temető időrendjének megítélése szempontjából fontos az a késő avar kori vezető réteg sírjai környezetében feltárt (450. számú) gyermek sír, melyben nagyméretű gyöngyök, sodrott huzal karperec és torques mellett Berengar itáliai király 888-915 között, Milánóban vert érme volt.

A X. századra keltezhető a 167. sír is, melyben egy kétélű karddal felfegyverzett férfi nyugodott. Fegyverövének díszítése többféle stílus jegyeit hordozza magán. A csat honfoglalás kori típus, az öv bújtatóján viking ábrázolásokra emlékeztető, frízszerűen elhelyezett állatfejeket láthatunk (57.kép). A sír a ló nélkül elbúcsúztatott avar díszövesek környezetében került elő.



57. kép: Övcsat és bújtató a 167. sírból

4. csoport: magyar köznépi temetkezések (X. század 2. felének) leletei

Az Árpád-kori magyar köznép legkorábbi leletanyagát a pödrött végű ezüst hajkarikák, lépcsős fejű, poncolt díszű gyűrűk, egyszerű bronz huzalkarperecek, hordó alakú ezüstműfaliás gyöngyök, ezüst- és bronzlemezéből készült füles gombok, csörgők alkotják.

Fiatal lány bolygatott temetkezése mellől (96. sír) került elő az a bizánci előképet tükröző, üveg- és féldrágakő-berakásos aranyozott bronz gyöngyszem, melynek párhuzamait elsősorban XI-XII. századi dél-oroszországi kincsleletekben ismerhetjük fel. A klasszikus ún. „Bjelo-Brdo-i” együttesek és a magyar királyok éremleleteinek hiánya azonban azt valószínűsíti, hogy a temető legkésőbb a XI. sz. elején lezárul, tehát IX. sz.-i bizánci előképei alapján ez a gyöngy is besorolható a X. század végi lelethorizontba.

* * *

A hagyományos régészeti elemzésen túl további lehetőségeket nyújtanak a természettudományos kutatások a lelőhely feldolgozásában.

A történeti antropológia vizsgálati módszerei – egyes kivételes, egyedi esetektől eltekintve – jelenleg nem teszik lehetővé a népesség csoportjait alkotó egyének közötti genetikai kapcsolat, rokonság meghatározását. A temetkezések relatív időrendje és a csontmaradványok szerológiai vizsgálata alapján azonban lehetséges bizonyos „családszerkezeti” összefüggések valószínűsítése.

A kémiai analíziseket, azok eredményeinek értékelését a nemrég elhunyt Lengyel Imre professzor végezte el a Szív- és Érsebészeti Klinika laboratóriumában. A vörspapkerti kora középkori temető feltárt részéből mintegy 400 egyént vizsgált meg. Eredményei alapján három nagy időrendi csoportot lehetett elkülöníteni.

Az első egységhez az összes vizsgált csontmaradványnak csak jelentéktelen, alig 5 %-os csoportja tartozik. Ez a kis, önmagában zártnak tűnő népességtöredék időrendjét tekintve messze megelőzi a következő, középső csoportot, amelyhez semmiféle szerogenetikai kapcsolat sem köti.

A második nagy időrendi egységbe a vizsgált vázmaradványoknak közel 85 %-a sorolható. Ez, a mintegy 150±30 év alatt eltemetett csoport három (később részletezendő) időrendi alcsoportba sorolható.

A harmadik nagy időrendi egység temetkezései rövid, mintegy 50±20 éves megszakítással követik a középső csoport utolsó betemetkezéseit. Az ide tartozók az összes vizsgált eset 10-12 %-át teszik ki. Szerogenetikai szempontból ez a kronológiai csoport az 1990-ig feltárt temetkezések vizsgálatakor nyitottnak tűnt, a középső csoporttal nem mutatott hasonlóságot. Ezek a megállapítá-

sok az ekkor még nem teljesen feltárt, magyar köznépi leletekkel jellemezhető csoportra vonatkoznak.

Érdekes kissé részletesebben foglalkoznunk a középső időrendi csoporttal. Ennek legkorábbi alcsoportja feltehetően egy még másutt született generáció felnőttkorban elhunyt tagjainak a temetkezéseivel indul. Az eltemetettek száma a második alcsoportban éri el a maximumot, majd az utolsó alcsoport temetkezésének idején úgy szűnik meg a temető használata, hogy maga a népesség még tovább él. A temetkezések másutt folytatódhattak. Amikor az első alcsoport temetkezéseinek a száma felfutott, azaz második generációja virágzásának az idején, akkor kezdtek el temetkezni a középső, második alcsoport tagjai. Amikor a második alcsoport második generációja temetkezéseinek számával megközelíti az összes, ehhez az alcsoporthoz tartozó temetkezések felét, akkor az első alcsoport harmadik generációjához tartozók temetkezéseinek száma csökkenni kezd. A második alcsoport harmadik generációja idején jelentősen csökken a betemetkezők száma. Úgy tűnik, hogy még tartanak az első és a második alcsoport utolsó generációinak egyre fogyatkozó létszámban történő temetkezései, amikor már nyugvóhelyükre kerülnek a harmadik alcsoport első képviselői.

A középső nagy kronológiai csoporton belül, annak egyes alcsoportjai között feltételezhető genetikai kapcsolatok megítélésére olyan számítógépes elemzési módszert alkalmaztunk, melynek során a rokonsági fok valószínűsítéséhez a sírok közötti távolságok, a vércsoport, az életkor, a nem és a csontszerkezet adatainak matematikai-statisztikai elemzése szolgált alapul.

A biokémiai módszer segítségével meghatározott időrendi egységeket a régészeti leletanyag alapján kialakult csoportokkal a következőképpen azonosíthatjuk:

Az első kronológiai csoport a kora bronzkori kisapostagi kultúra csontvázas temetkezéseit takarja. Teljesen jogos tehát az a megállapítás, hogy messze megelőzve a következő időrendi egységet, közöttük semmiféle szerogenetikai kapcsolat nincs.

A második kronológiai csoport a késő avar kori, az ún. IX. századi és a magyar honfoglalás kori népesség (pontosabban a betelepülők legelső generációinak) tárgyi hagyatékával rendelkezik. – Az időben egymást részben fedő alcsoportok éppen ezeknek a régészeti kategóriáknak felelnek meg!

Amikor a genetikai-szerológiai eredményeket és a régészeti leletegyütteseket azonos térképen ábrázoltuk, több esetben azt kellett tapasztalnunk, hogy a biokémiai módszerekkel meghatározott etnikai-biológiai csoportokon belülre régészetileg különböző korszakokba sorolható személyek kerültek.

A temető folyamatos használatának lehetőségére végülis az alábbi jelenségek mutatnak:

Kevés a szuperpozíció annak ellenére, hogy a temetkezés viszonylag sűrű. A temető középső részének déli

végén jelentkező hiátus a korabeli terepviszonyokkal, a geodéziai felmérések alapján még ma is felismerhető egykori bemélyedésekkel magyarázható.

Ahol szuperpozíció van, ott túlnyomórészt már régészeti módszerrel is megállapítható a tudatos utántemetés; a szerológiai eredmények az ilyen sírokban eltemetett egyéneket hasonló etnikai-genetikai csoportokba sorolták.

Az egyes temetőrészekben megjelenő „későbbi” sírok a rítusban azonos, vagy hasonló, illetve rangban egymáshoz közelálló „korábbi” temetkezések közelében helyezkednek el.

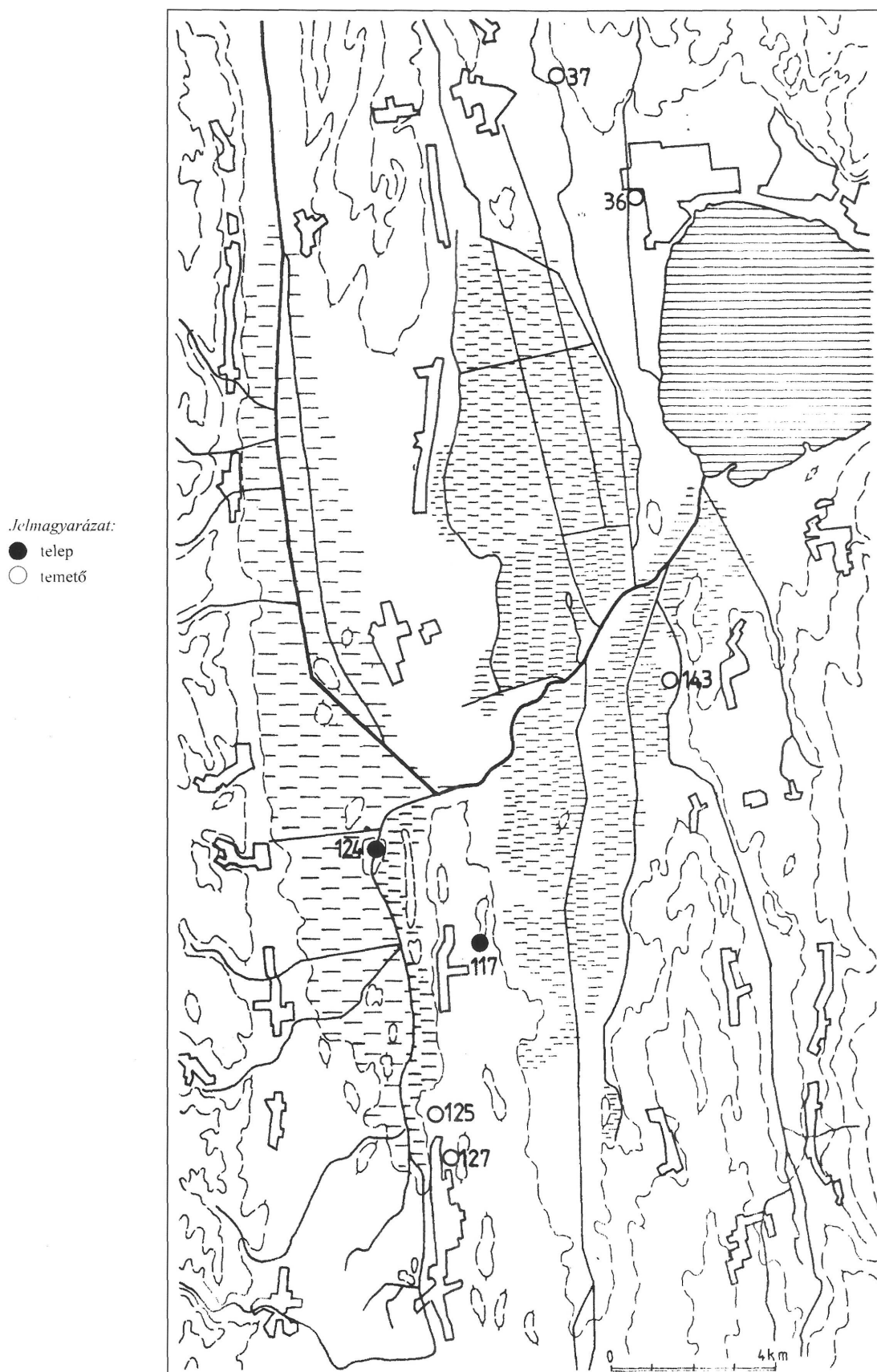
A szerológiai vizsgálatok azonos genetikai-etnikai csoportokba soroltak régészetileg különböző korú leletanyaggal eltemetett személyeket.

A vörs-papkerti lelőhely jelentősége a Kárpát-medencében lejátszódó magyar etnogenezis kutatása szempontjából a következőképpen foglalható össze: az itteni ásatások lehetőséget nyújtanak egy nagylétszámú közösség korszerű módszerekkel teljesen feltárható temetőjében az eddig külön régészeti kultúráként, illetve etnikumként kezelt különböző népelemek vizsgálatára. Az elemzések elvégzésével remélhetőleg mód nyílik a kora középkori Pannónia területén a VIII. század végén élt késő avar kori népesség, a Karoling-peremkultúra jegyeit hordozó, IX. századi „továbbélő” avarság (és szlávok?), majd a honfoglaló magyar nép együttélésének, összeolvadásának meghatározására. Arra is választ remélhetünk, hogy az ugyanitt megjelenő kora Árpád-kori népesség kialakult-e a helyben megtalálható lakosságból.

Irodalom:

- Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon (Geschichte der Völkerwanderungszeit und des Frühmittelalters in Ungarn). in: Magyarország története I. Főszerk.: Székely Gy., Budapest, 1984, 265-373, 1586-1606.
- Fettich, Nándor: A honfoglaló magyarság fémművessége. Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. ArchHung XXI (1937)
- Fettich Nándor: Győr a népvándorlás korban. In: Győr története a tizenharmadik század közepéig III. Szerk.: Lovas E. Győr 1943. 1-57.
- Sz.Garam Éva: A böcsi késő avar kori lelet és köre. Der spätaawarenzeitliche Fund von Böcs und sein Kreis. ArchÉrt 108 (1981) 34-51.
- Garam, Éva: Pferde- und Reiterbestattungen in der Spätaawarenzeit (8.-9. Jahrhundert). in: H. Friesinger-F. Daim (Hrsg.), Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, 1985, 123-126.
- Garam, Éva: Pferdegräber des awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben zur spätaawarenzeitlichen Pferdebestattungen. Alba Regia XXIII (1987) 65-125.
- Vándor László (szerk.): Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében I. Az Alsó-Zalavölgy régészeti emlékei (Tájékoztató az 1980-85. évi kutatások eredményeiről). Zalaegerszeg, 1986.
- Kis-Balaton-II.: Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár, 1988. (szerk. Költő L.)
- Költő László - Szentpéteri József: A vörs-papkerti IX-XI. századi temető. in: Kis-Balaton-II. 12-13.
- Költő László - Szentpéteri József: Adatok az avar asszimiláció kérdésköréhez. Egy kora középkori népesség régészeti emlékeinek feltárása Vörsön. Forrás 1990:10, 69-78.
- Költő László - Lengyel Imre - Pap Ildikó - Szentpéteri József: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannóniában (Egy Somogy-megyei régészeti ásatás előzetes eredményei - Vörs). JAMÉ XXX-XXXII (1987-1989) Nyíregyháza 1992, 283-307.
- Költő, László - Lengyel, Imre - Pap, Ildikó - Szentpéteri, József: Vorläufige Ergebnisse der Ausgrabungen im Gräberfeld Vörs aus dem 9.-11. Jahrhundert (Ungarn, Komitat Somogy) (Zur Problematik der Ethnika und archäologischen Kulturen Pannoniens). Slovenská Archeológia XL/2 (Bratislava, 1992) 223-241.
- Költő László: Honfoglalás kori tegezes sír Vörsön. HOMÉ XXX-XXXI/2 (1993) 433-446.
- László, Gyula - Rácz, István: Der Schatz von Nagyszentmiklós. Budapest, 1977.
- Lengyel Imre: Oeston – oeston-pupuláció – a szervezet biológiai kora. Anthropol. Köz. 20 (1976) 69-79.
- Lengyel Imre: A vörs-papkerti temetőben feltárt emberi csontváz-maradványok laboratóriumi vizsgálatáról. in: Kis-Balaton-II. 17-18.
- Müller, Róbert (Hrsg): Sieben Jahrtausende am Balaton, Mannheim 1989.

- Petersen, J.: De norske Vikingesverd. Oslo, 1919.
- Stadler, P.: Die Riemenzunge aus dem slawischen Hügelgrab 36 von Wimm. ArchAust 68 (1984) 227-233.
- Szentpéteri József: Késő avar kori lovas temetkezések Vörsön (Somogy megye). MFMÉ 1984/85 2. (1991) 265-276.
- Szőke, Béla Miklós: Methodologische Bemerkungen zur Definition der aus dem 9. Jahrhundert stammenden Denkmäler des Karpatenbeckens. MittArchInst 10/11 (1980/1981) Budapest, 1982. 183-197.
- Szőke Béla Miklós: Kora-középkori tanulmányok I. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásainak vázlata és fő kérdései) Zalai Gyűjtemény 25 (1986) 21-35.
- Szőke Béla Miklós: Kora-középkori tanulmányok II. (A Kárpát-medence 9-10. századi régészeti kutatásainak vázlata és fő kérdései) Zalai Gyűjtemény 26 (1987) 47-63.
- Szőke Béla Miklós - Vándor László: Kísérlet egy táji egység településtörténeti rekonstrukciójára. Zalai Gyűjtemény 26 (1987) 83-100.
- Takács István - Bartosiewicz László: Lócsontváz leletek Vörs-Papkert avar kori lelőhelyről. HOMÉ XXX-XXXI/2 (1993) 597-604.
- Trugly Sándor: A komáromi avar temetők kutatástörténete. in: Új Minden Gyűjtemény 4, Bratislava 1985, 38-61.
- Trugly, Alexander: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno. SlovArch 35 (1987) 35-61.
- Trugly, Alexander: Avarské nálezy v Komárne. Avar leletek Komáromban. Duna Menti Múzeum, Komárno 1989.
- Trugly Sándor: A komárom-hajógyári avar temető feltárása (1979-1989). MFMÉ 1984/85 2. (1991) 257-264.



13. térkép: Az avar kor végének lelőhelyei